

۸۷۲۱۰۵۸۲۹
۸۷/۱۰/۱۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد معماری

طراحی مسجد بالای سر حضرت امیر المؤمنین علیه السلام
جنف اشرف

جلد اول از صفحه ۱ تا ۱۴۶
جلد دوم از صفحه ۱۴۷ تا ۲۸۱
تصاویر و نقشه‌ها در کنار متن

۱۳۸۷ / ۱۰ / ۱۶

دانشگاه شهید بهشتی ، دانشکده ی معماری و شهر سازی

استاد راهنما : دکتر اکبر حاجی ابراهیم زرگر

استاد مشاور : دکتر هادی ندیمی

دانشجو : روح الله موحدی

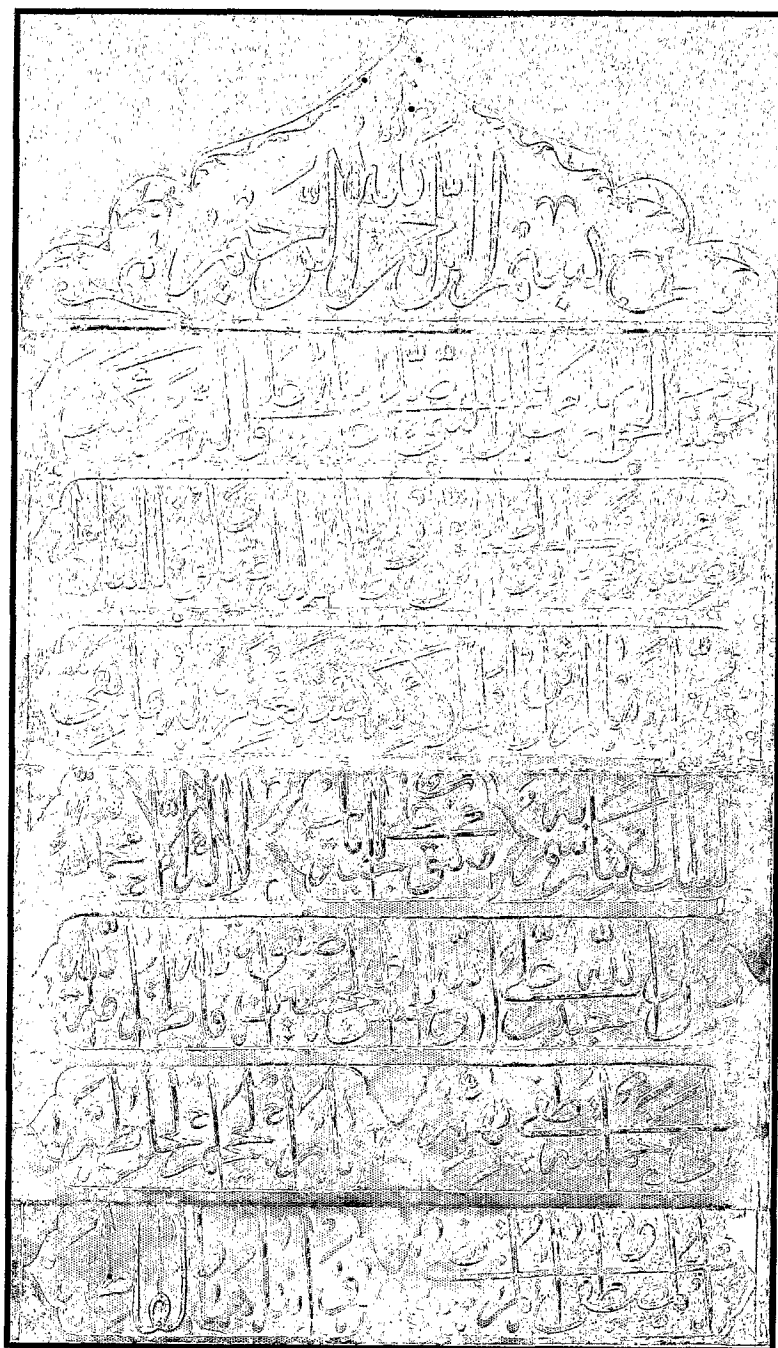
تیرماه ۱۳۸۷

۹۳۷۵۵

به همسر، که فی الحقیقه دوشادوش نوکرانِ زوارِ آقایم، به خدمت مشغول بود؛ اجرش با مولا .
و به پدران و مادرانم، که نسبتم با ایشان آن زیادتِ گلی است، که حضرت حق در وجودشان به ودیعه نهاده بود .

با سپاس از همهء تجفیون: دوستان، سروران و اساتیدم
بالاخص آقای دکتر زرگر به پاس تحمل و دلسوزی و راهنماییها
و آقای دکتر هادی ندیمی به پاس سعهء صدر همواره شان

و قال ص إن الله تعالى جعل لأخي
 علي بن أبي طالب فضائل لا
 يحصى عددها غيره فمن ذكر فضيلة
 من فضائله مقرأ بها غفر الله له ما
 تقدم من ذنبه وما تأخر ٠٠٠ ومن
 كتب فضيلة من فضائل علي بن أبي
 طالب لم تزل الملائكة تستغفر له
 ما بقي لتلك الكتابة رسم ومن
 استمع إلى فضيلة من فضائله غفر
 الله له الذنوب التي اكتسبها
 بالاستماع ومن نظر إلى كتابه في
 فضائله غفر الله له الذنوب التي
 اكتسبها بالنظر ثم قال رسول الله
 ص النظر إلى علي بن أبي طالب ع
 عبادة وذكره عبادة ولا يقبل إيمان
 عبداً إلا بولائه والبراءة من أعدائه^١

^١ بحار الأنوار ٣٨ ١٩٦ باب ٦٤ - مناقب الخوارزمي - الأمالى للصدوق ص: ١٣٩

تصوير بالا: کتیبه متشکل از شش قطعه مسین با روکش طلا، ١١٥٦ هـ ق، خزانه حرم مطهر علوی (تصویر بازسازی شده

کامپیوتری)، محل اصلی: ایوانچه ورودی ایوان نجف.

قال رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ما عرفك يا علي حق معرفتك إلا الله و أنا

... عن الصادق عليه السلام قال :

أَنْهَزَمَ النَّاسُ يَوْمَ أُحُدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى كُرْسِيِّ مِنْ ذَهَبٍ وَمَعَهُ أَرْبَعَةُ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ وَهُوَ يَقُولُ لَأَ فَتَى إِلَهًا عَلِيٌّ وَ لَأَ سَيْفَ إِلَهًا ذُو الْفَقَارِ. فَهَبَطَ جِبْرِئِيلُ عَ عَلَى الصَّخْرَةِ وَ حَقَّتِ الْمَلَائِكَةُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَلَّمُوا عَلَيْهِ فَقَالَ جِبْرِئِيلُ عَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِالَّذِي أَكْرَمَكَ بِالْهُدَى لَقَدْ عَجَبَتِ الْمَلَائِكَةُ الْمُقْرَبُونَ لِمُوَاسَاةِ هَذَا الرَّجُلِ لَكَ بِنَفْسِهِ فَقَالَ يَا جِبْرِئِيلُ عَ وَمَا يَمْنَعُهُ يُوَاسِينِي بِنَفْسِهِ وَهُوَ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جِبْرِئِيلُ عَ وَ أَنَا مِنْكُمْ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا

و يُقَالُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ نُوْدِيَ فِي هَذَا الْيَوْمِ

بخش اول

مقدمه

- ۱-۱ داستان پروژه
- ۲-۱ تعریف مسأله و ضرورت انجام تحقیق
- ۳-۱ تبیین موضوع
- ۴-۱ روش تحقیق
- ۵-۱ روند کار

۱- مقدمه :

۱-۱ داستان پروژه :

در پی حمله آمریکا به عراق و سقوط حکومت صدام در سال ۲۰۰۲ میلادی، خیل مشتاقان به خدمت زوار اهل بیت^ع در شهرهای ایران و به صورت خودجوش، اقدام به تأسیس ستادها و تشکیلاتی جهت جمع آوری کمکهای مردمی برای بازسازی حریمهای شریف عراق کردند. حریمهایی که سالیان سال با بی توجهی عمده حکام عراق و جنگهای متعدد، بسیار آسیب دیده بودند.

این در حالی بود که شیعیان عراقی پس از سالها سرکوب و آزار حزب بعث عراق و درگیریهای متوالی در گیر مشکلات معیشتی و امنیتی فراوان بودند و کمک برادران ایرانی را با آغوش باز و حسن ظن فراوان می پذیرفتند.

پس از مدتی در ایران ستادی تحت عنوان ستاد بازسازی عتبات عالیات و پشتیبانی مردم عراق، به صورت یک سازمان غیر دولتی (NGO)، جهت متحد و منسجم کردن نیروهای پراکنده در سطح کشور تشکیل شده و ستادهای متعدد قبلی را سازماندهی نمود.

پس از تشکیل ستاد و بنا به ابراز علاقه و درخواست آن مجموعه، در دوره های مختلف و به تناوب، بعضی اساتید دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، به عنوان کارشناس و مشاور فنی، در پروژه های مرمت و توسعه حریمهای شریف ائمه در عراق حضور یافتند. فعالیت در این دوران دارای شرایط خاصی از نظر تخصصی بود، زیرا علاوه بر وضعیت نابسامان عراق، مشکلات جدی در راه روشن ساختن ذهن دست اندر کاران امر، ایرانی و عراقی، نسبت به حساسیت و ابعاد پروژه ها وجود داشت. کار طاقت فرسا و جلسات مطول و متعدد این دوران بستر تفکر منطقی در نحوه برخورد با مسائل را فراهم آورد.

از طرف دیگر از حدود بهار ۱۳۸۵ ه ش، بی خبر از وجود ستاد بازسازی، سه نفر از دانشجویان کارشناسی ارشد رشته های معماری و شهرسازی^۱ با تعریف پایان نامه های خود در رابطه با نجف اشرف، فعالیتهای تحقیقی و مطالعاتی خود را مشترکاً آغاز کردند. این تحقیقات در حالی صورت میگرفت که خلأ کلی در این زمینه در فعالیتهای ستاد بازسازی وجود داشت و برنامه ای جهت انجام مطالعات لازم در آن مجموعه موجود نداشت.

---

^۱ - آقایان: محسن اسکندری، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه شهید بهشتی، با موضوع «توسعه حرم امام علی^(ع)، معیارها و راهکارها» / مهدی رئیسی نافچی، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه تربیت مدرس، با موضوع «داستان اقامت در معماری زیارت؛ سید مهدی خاتمی، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت مدرس. با موضوع «تدوین معیارهای انتظام فضای کالبدی در توسعه حرم امیرالمومنین^(ع)»

تابستان ۸۵ و در پی تلاشهای قبلی اساتید دانشکده، ستاد بازسازی توافقنامه ای با دفتر فنی-آموزشی و پژوهشی دانشکده معماری و شهر سازی دانشگاه شهید بهشتی به امضا رساند، تا سفرها و فعالیتهای طرفین در زمینه بازسازی و توسعه حرم مطهر امیرالمؤمنین ع صورت منظم تری به خود بگیرد. در ادامه و در پائیز ۱۳۸۵، در سفری که تولیت حرم مطهر و بعضی اعضای شورای اداره حرم به دعوت ستاد بازسازی- به ایران داشتند، توافقنامه به امضای طرف عراقی رسید و دانشکده فعالیت خود را به عنوان «مشاور مادر طرح توسعه حرم مطهر امیرالمؤمنین^(ع)» پی گرفت.

اواخر پائیز ۱۳۸۵ نگارنده که در حال انتخاب موضوع پایان نامه کارشناسی ارشد خود بود، از فعالیتهای دفتر فنی در نجف اطلاع یافت و پس از مشورت با اساتید و دوستان درگیر پروژه، توفیق انتخاب موضوع پایان نامه با موضوع «طراحی شبستان بالاسر حرم امیرالمؤمنین^(ع)» را یافت. و من... التوفیق. در بهمن ماه ۱۳۸۵ نیز، پس از تشریح به آستان بوسی بارگاه حضرت مولا و به لطف و مرحمت او و فرزندان پاکش، در پی دوستان، افتخار یافتیم تا در تیم طراحی و مطالعاتی طرح توسعه حرم مطهر امیرالمؤمنین، حضور یابیم. والحمد لله رب العالمین.

در این زمان «آئلیه نجف» در حال تشکیل بود و علاوه بر پروژه های منفرد دیگر^۲، مطالعات طرح توسعه حرم مطهر علوی - بر پایه پایان نامه های دوستان و تحت راهنمایی اساتید - پی گیری می شد. در این مدت اعضای تیم به تناوب به نجف اشرف سفر می کردند، در این سفرها فعالیتهای مثبتی در راه شناسایی نجف قدیم انجام شده و میتوان گفت بسیاری از اطلاعات به دست آمده در این سفرها منحصر به فرد بوده و قبلاً با این دید انجام نشده بوده است. آشنایی با محیط نجف اشرف - از ابعاد و زوایای مختلف نیز- از دستاوردهای این سفرها بود.

فرآیند طرح توسعه نیز با تدوین معیارهای طراحی و ارزیابی، و ارائه آن در جلسات مختلف به تولیت حرم و مجموعه ستاد بازسازی ادامه داشت، این جلسات نیز نقش بسزایی در تنویر افکار دست اندر کاران و تقریب اذهان آنان به ابعاد و ظرایف پروژه داشت. طراحی نیز با انجام چند اسکیس در آئلیه نجف پی گرفته می شد، این اسکیسها جهت تقرب به طراحی و شناسایی مسائل و مشکلات طرح بسیار مفید به نظر می رسیدند.

به هر تقدیر با پیش رفت مطالعات میدانی و کتابخانه ای و پس از تشکیل «شورای راهبردی نجف اشرف» و تعیین اولویتها و سیاستهای کلی، در آبانماه ۱۳۸۶ بیست و اندی از اعضای گروه^۳ به نجف سفر نموده و مذاکرات متمرکزتر با تولیت حرم و شناخت بافت و معماری نجفی انجام شد و طی حدود ده روز کار بسیار فشرده گروه، مقدمات شروع کار جدی طراحی معماری فراهم گردید و طی سفر و حضور در جوار حضرت یداللهی و با طلب مدد از ساحت صراط... المستقیم، کار طراحی اصلی آغاز گردید.

از اواخر آبانماه تا اواخر اسفندماه ۱۳۸۶، آئلیه نجف با بسیج امکانات و تلاش شبانه روزی مشغول به کار بود. کاری عظیم که از لکه گذاری کلی مجموعه تا طراحی مقرنسها را شامل می شد و به گفته اساتید

^۲ - مرمت حرم مطهر علوی - مرمت حرم مطهر کاطمین ع - مرمت حرم حضرت مسلم - طراحی حسینیه شریف حیدری - طرح مرمت و احیای مقبره میرزای بزرگ شیرازی - مرمت رواق عمران شاهین - طراحی سایه بانهای موقت اطراف حرم مطهر علوی - مشاوره و تصحیح و نظارت محدود در زمینه دیگر پروژه های ستاد: سرویسهای بهداشتی، سفره خانه حضرتی و ...

^۳ - شامل مشاوران و طراحان عالی و اعضای تیم طراحی.

این تازه فاز صفر طراحی پروژه ای به این عظمت و اهمیت محسوب می گردید . در اواخر اسفند ماه گروه با مدارک طرح^۴ عازم نجف اشرف گردیده به مقامات مسؤول ارائه گردید . طی برگزاری جلسات متعدد که با اشخاص متفاوتی از شورای اداره حرم و تولیت و مجموعه مهندسی حرم تا مقامات دولتی وزارت شهرداریهای عراق ، علما و مراجع و نیز محافل فرهنگی و دانشگاهیان در دانشگاه کوفه را شامل میشد ، تصمیم بر این قرار گرفت که در چند مرحله رفت و برگشت ، نظرات طرف عراقی در آن اعمال شده و طرحی مورد توافق طرفهای ذی ربط حاصل گردد.^۵

۲-۱- تعریف مسأله و ضرورت انجام تحقیق:

هر روزه مردان و زنان بسیاری به امید درک فیض حضور در جوار حجج حضرت حق بر ثقلین و اسباب متصل میان آسمان و زمین ، روانه بارگاه ملکوتی حضرات معصومین و جانشینان رسول خدا می گردند . علیرغم اهمیت بالای این فضاها و هزینه های هنگفتی که محبان صرف توسعه این فضاها میکنند ، متأسفانه در دوران معاصر ، اغلب ساخت و سازها ، بدون در نظر گرفتن جوانب گوناگون و ظرایف موضوع و نیازهای زوار و انجام می شود .

آنچه ضرورت توسعه عتبات مقدسه عراق را در این برهه زمانی بیش از گذشته نشان می دهد ، تغییرات اخیر سیاسی در عراق است. در واقع پس از تغییرات سیاسی که در پی سقوط صدام در سال ۱۳۸۲ هجری شمسی در عراق اتفاق افتاد، بستر مناسبی برای توسعه عتبات عالیات از جمله حرم مطهر حضرت امیرالمؤمنین^(ع) فراهم گردیده است . نتیجه این تغییرات آن است که حرم مطهر حضرت علی^(ع) پس از قرنهای هم اکنون در آغاز روند رشد و توسعه است و تهیه طرح توسعه آن ضروری است. یقیناً با برقراری امنیت در این کشور و افزایش زائران کشورهای دیگر ضرورت این مسأله بیش از پیش خواهد شد . مقایسه وسعت این حرم با نمونه های مشابه توسعه یافته مانند حرم امام رضا و مسجدالنبی ضرورت این امر را به وضوح بیان می کند.

بنابراین در مقطعی قرار داریم که رشد این هسته های مذهبی به سرعت شروع شده است و به دلیل نیاز مبرم زوار به فضاهای بیشتر، در صورتی که طرح جامعی برای هر کدام از زیارتگاهها وجود نداشته باشد، واقفان و سازندگان و دست اندرکاران، بنا به ضرورت ، اقدامات عمرانی خود را به صورت شتابزده و بدون تحقیقات کافی انجام می دهند.

در چنین فضایی ضرورت کار علمی بر روی حرم مطهر حضرت امیرالمؤمنین^(ع) در نجف اشرف ، کاملاً محسوس است و هرچند که ممکن است تحقیقات کامل درباره آن و طرح و نقشه آن مدتی طول بکشد، اما ناگزیر از طی چنین فرایندی هستیم. ممکن است طی انجام کار علمی ، اقدامات اجرایی زیادی نیز صورت بگیرد (همانطور که در حال حاضر، دو سری سرویس بهداشتی ساخته شده، سقاخانه ها در حال ساخت

^۴ - نقشه های ۱/۵۰۰ و ۱/۲۵۰، گزارشات توجیهی، ماکت ۱/۵۰۰ کل شهر قدیم + طرح توسعه ، تصاویر سه بعدی کامپیوتری ،

پوسترها و بروشورها به زبانهای عربی و انگلیسی و فارسی و ...

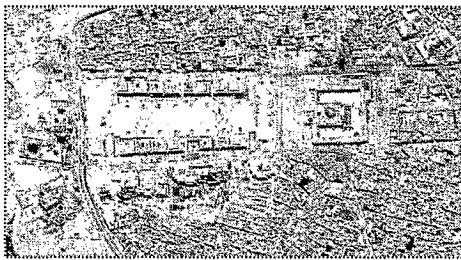
^۵ در هنگام تحویل این جزوه یعنی تیر ماه ۱۳۸۷ این امر محقق شده و طرحی با لحاظ نظرات شورای اداره حرم تهیه شده و طی سفر اردیبهشت و خرداد به نجف، به تصویب تولیت حرم رسیده است . در این مرحله آئلیهء نجف مشغول نهایی کردن نقشه های فاز یک طرح و بر طرف کردن مشکلات آن است . بر آورد می شود که این مرحله از کار بین سه تا پنج ماه به طول انجامد . به عون الله تعالی .

هستند و حسینیه شریف حیدری در حال اجراست). اما از این اقدامات نیز چاره ای نیست. پس بهتر آن است که این اقدامات اقلأً با توجه به این صورت بگیرد که در آینده امکان تخریب و تغییر و تحول آن وجود خواهد داشت. در برههء زمانی حاضر و با مقدمات ذکر شده، فرصت بسیار مغتنمی ایجاد شده تا صاحبانظران و اساتید حوزه های علوم و فنون مرتبط، نظرات تخصصی خود را در مورد چنین اقداماتی بیان کنند. طرح موضوع پروژه به علت وجود چنین شرایطی بوده است.

با توجه به اینکه سایت طرح در کشور عراق بوده و دسترسی ما به سایت کم و با مشکلاتی همراه است. و از طرفی مطالعات مدونی در این مورد قبلاً انجام نشده است؛ جمع آوری اطلاعات و مدارک با مشکلات زیادی همراه بود اما به هر صورت سعی بر آن بود که به این موضوع نزدیک شویم و حاصل این پروژه همین تقرب به موضوع، جهت روشنتر شدن مسائل و مشکلات طرح است.

۱-۳ تبیین موضوع:

تصویر ۱: عکس هوایی از محدوده حرم شریف حیدری، نجف اشرف

رو اوایل دهه ۹۰ میلادی، رژیم بعث عراق، دست به تخریب تمام بافت بخش غربی حرم مطهر امام علی (ع) و نیز اطراف حرم زد. این تخریب گسترده به نظر صاحبانظران حوزه دفاعی و امنیتی^۶، بیشتر به خاطر تسلط بیشتر بر شهر و دسترسی به بافت تودرتوی شهر قدیم بوده است.

خالی کردن اطراف حرم از بافت شهری و تبدیل آن به یک محوطه کنترل شده این اجازه را به رژیم بعث می داد که

بتواند نیروهای نظامی خود را در موقع لزوم در محل مستقر کرده و از اینکه حرم به یک پایگاه دفاع مردمی تبدیل شود جلوگیری کند. این مساله وقتی بارزتر می شود که توجه کنیم که شهر نجف از مهمترین شهرهای شیعه نشین در عراق و مرکز مبارزات بوده و در واقع پایگاه علما و بزرگان تشیع است.^۷

به هر تقدیر، در پی تغییرات و در افت و خیزهایی زمین این بافت تخریب شده به ملکیت حرم مطهر در آمده و طرح توسعه حرم مطهر روی این زمین تعریف شد.

ابتدا تصویر روشنی از ابعاد پروژه و کاربریهای مورد نیاز وجود نداشت ولی پس از گذشت زمان به تدریج این موارد برای دست اندر کاران و مشاوران روشن گردید. از اولین فضاهاهایی که از بدو امر در این روند تعریف شد، شبستانی (فضای مسقف زیارتی) در بالاسر مطهر و متصل به حرم بود. در مراحل بعدی و با پیش تر رفتن کار حدود این شبستان نیز روشن گشت. با توجه به نیازهای پروژه اصلی- در مقطع انتخاب

^۶ ر.ک. مقاله دکتر احمد اصغریان جدی با عنوان «توسعه و تضاد در بافت های تاریخی». همایش اماکن مقدس. آستان قدس رضوی. ۱۳۸۶

^۷ تخریب مشابهی نیز در کربلا در حد فاصل حرم امام حسین (ع) و حضرت عباس (ع) صورت گرفت.

موضوع- موضوع این پروژه طراحی شبستان بالاسر حرم مطهر امیرالمؤمنین (ع) تعیین شد و امید است بتواند جهت معلوم شدن مشکلات و خصوصیات کار در سایت مورد نظر نقشی ایفا کند.

با توجه به طرح بالا دست محدوده شبستان زمینی به طول حرم قدیم و عرض حدود ۷۰ متر در دو طبقه می‌باشد. این بخش یکی از حساسترین و ظریفترین قسمت‌های طرح توسعه است و از جمله مسائل اصلی آن طرح نحوه اتصال با حرم قدیم و توسعه جامع الرأس، و نیز تعریف نحوه سیرکولاسیون و حرکت زوار در آن است. لازم به ذکر است که با وجود این محدوده تعریف شده، در این رساله به محدوده‌های بزرگتر پرداخته شده است. این مسأله به این دلیل اتفاق افتاده که شبستان بالاسر مطهر (شبستان حضرت فاطمه زهرا^(س)) جزئی لاینفک از مجموعه توسعه حرم و تابع آن است. در روند طراحی کلیت این بخش مورد توجه بوده و در مقیاس کوچکتر (۱/۷۵۰) به آن پرداخته شده و سپس با مقیاس بزرگتر (۱/۳۰۰) و (۱/۲۵۰)، طراحی در محدوده شبستان پی گرفته شده است.

۴-۱ روش تحقیق:

۱-۴-۱ فرضیات تحقیق

فرضیات اصلی تحقیق عبارتند از:

شناخت صحیح و عمیق بستر توسعه یعنی نجف اشرف در ابعاد مختلف تاثیر مستقیم در جامع و کامل بودن طرح توسعه حرم مطهر حضرت علی (ع) خواهد داشت.

شناخت ساختمان حرم قدیم و معماری آن نیز در جهت به دست آمدن طرحی هماهنگ با آن ضروری است.

شناخت آداب و روح زیارت برخی الزامات و معیارهای طراحانه را در این زمینه آشکار می‌سازد.

تدوین معیارهای طراحی معماری قبل از شروع به طراحی و ساخت چنین مجموعه عظیمی نیز بسیار لازم و ضروری است.

۲-۴-۱ حدود و دامنه تحقیق

این پژوهش در صدد است تا با شناخت و تحلیل ویژگی‌های بستر توسعه حرم حضرت علی (ع) و بهره‌گیری از نمونه‌های مشابه توسعه یافته و بر مبنای معیارهای مستخرج از آنها، راهکارهایی را برای طراحی آن مطرح نموده و طرحی ارائه دهد. طراحی کامل و جامع حرم هم در قالب یک پایان‌نامه دانشجویی نمی‌گنجد و امری بسیار بزرگ‌تر از آن است و هم نیاز به یک گروه زنده از معماران با تجربه و زمان کافی دارد.

۱-۴-۳ روش تحقیق

برای آغاز این پژوهش گام اول آشنایی با گستره موضوع و مرور ادبیات آن بود. هدف از این مرحله آشنایی با منابع کلیدی و یافتن ریشه ها و حوزه های مربوط بود و لذا در این مرحله مراجع مکتوب و نیز سایتهای اینترنتی مرتبط با موضوع شناسایی و مطالعه شدند.

مرحله بعد از شناسایی منابع و سابقه موضوع، تحدید پژوهش و تعریف دامنه و حدود آن بود. در واقع به علت گستردگی موضوع و پیچیدگی آن، این پایان نامه نمی توانست به تمامی ابعاد طراحی این فضا بپردازد و لذا حد و مرزی برای این پژوهش مشخص شد تا بتواند بهتر از عهده آن برآید. روش پژوهش در هر مرحله از محتوای پایان نامه با استناد به یکی از روشهای پژوهشی رایج صورت گرفته است. روشهای پژوهش تاریخی^۱، توصیفی^۲ و تحلیل مقایسه ای^۳ در مراحل مختلف تحقیق به کار گرفته شده اند.

روش پژوهش تاریخی: بررسی روند توسعه و پیشینه تاریخی نمونه های مشابه و همچنین بررسی ویژگی های تاریخی و عناصر کالبدی بستر توسعه بر پایه این روش انجام شده است.

روش پژوهش تحلیل مقایسه ای: بررسی نمونه ها و تجربیات عملی گذشته که بخش مهم و قابل توجهی از این تحقیق را به خود اختصاص داده است بر همین روش متکی است.

روش پژوهش توصیفی: بررسی ویژگی اجتماعی و رفتاری بستر توسعه و نیز قسمتهایی از شناخت نمونه های مشابه بر اساس این روش صورت گرفته است.

در نهایت بر پایه شناخت و بررسی خصوصیات مهم و اساسی بستر توسعه و نقد نمونه های مشابه، معیارهای طراحی و توسعه، استنتاج گردیده است.

رویه های به کار گرفته شده در گردآوری اطلاعات نیز شامل مطالعات کتابخانه ای و مرور متون و منابع و همچنین مشاهدات میدانی می شود. در کل فرآیند پژوهش نیز، شیوه اسناد تصویری برای جمع آوری اطلاعات و شناخت وضع موجود به کار گرفته شده است.

۱-۵ روند کار:

چنانچه در بخشهای قبلی ذکر شد، همزمان با انتخاب موضوع پروژه حاضر، پژوهش های مشابهی نیز در همین راستا و در قالب پایان نامه های دوره کارشناسی ارشد در حال انجام بود:

«تدوین معیارهای انتظام فضای کالبدی در توسعه حرم امیرالمومنین (ع)»؛ سید مهدی خاتمی، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت مدرس. (۱۳۸۶)

«توسعه حرم امام علی ع، معیارها و راهکارها»؛ محسن اسکندری؛ پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه شهید بهشتی. (۱۳۸۶)

«داستان اقامت در معماری زیارت»؛ مهدی رئیسی نافچی، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه تربیت مدرس. (۱۳۸۶)

- ۱- Historical
- ۲- Descriptive
- ۳- Comparative Analysis

روند کار پژوهش حاضر، در اثنای سه پژوهش مذکور آغاز شده و با اطلاع کامل از روند پیشرفت هر یک، دنبال شده است. پس از مدتی کار پژوهش این چهار طرح، به صورت کار تیمی درآمد و به همین نحو دنبال شد. به دلیل محدودیت های بسیار در مورد منابع و اطلاعات لازم، و عدم دسترسی آسان و متعدد به سایت پروژه ها، بعضی از مطالب به صورت مشترک تهیه شد و در اختیار هر کدام از پروژه ها قرار گرفت. بعضی از مهم ترین کارهایی که توسط این تیم پژوهشی انجام شده است:

- تهیه منابع علمی مورد نیاز برای پژوهش ها، اعم از کتب، مقالات، پایان نامه های علمی و ... که حاصل آن، یک کتابخانه تخصصی کوچک در این حیطه است (با حدود ۵۰ عنوان کتاب و مقاله)
- تهیه مدارک اولیه مورد نیاز
- مسافرت به نجف، حضور در محل و برداشت های میدانی، برداشت های تصاویر و ...
- مباحثات مستمر در هر یک از مسائل مطرح در پروژه ها.
- انجام مطالعات مشترک به صورت تیمی.

در مراحل مختلف انجام این پروژه ها، ستاد بازسازی عتبات عالیات مرکز و مشاور مادر طرح، در جریان کارهای انجام شده قرار گرفته و نیاز های جدید طرح توسعه در روند کار در نظر گرفته می شد. پس از انجام فعالیتهای پژوهشی و در راستای تقرب به طرح، اسکیسها و اتودهایی -به نظر نگارنده مفید- انجام شد. بررسی آلترناتیوهای در مورد قبله، عمق نفوذ فضای زیارتی (و نه عبادی)، بررسی امکان استفاده از بام و زیرزمین، بررسی ابعاد سایت و امکان سنجی خروج از حدود معلوم فعلی و نیز نحوه اتصال به شهر، از جمله نکات مثبت این اسکیسها بود.

در ادامه کار و پس از شروع کار طراحی اصلی در آتلیه نجف، نگارنده به همراه دیگر دوستان در قسمتهای مختلف طرح مشغول به کار بودیم. نظام اداره آتلیه نجف در این دوران نمونه بسیار عالی مشارکت نیروها و استفاده از نظرات آنها بود. به این صورت که علاوه بر اینکه در طول کار نظرات اعضای آتلیه کاملاً مسموع بود، در دوره هایی و در نقاطی که کار به سمت انتخاب گزینه های از میان گزینه های طرح شده می رفت، اساتید و طراحان ارشد طرح^{۱۱} با تشکیل جلسات و مشورت گزینه مورد نظر را بر می گزیدند. مخلص کلام اینکه در اغلب اوقات هنگامیکه نظر یا طرحی از جانب اعضای آتلیه به اساتید می رسید، با بررسی و کرکسیون می شد، یکی از طرفین مجاب شده و نظر منطقی وارد طرح اصلی می گردید. این روش کار- که در آتلیه های معماری بسیار نادر است- موجب غنای طرح و توجیه و آموزش اعضای آتلیه و در نتیجه فعالیت مفیدتر می گردید. بدیهی است که نگارنده نیز از این امر مستثنی نبوده و در نتیجه آلترناتیوهای مطرح شده در این جزوه همه در جریان کار به نظر اساتید رسیده و نقاط ضعف و قوت آن در جریان کار عملی سنجیده شده و گزینه مطلوب انتخاب گردیده است.

^{۱۱} بنا به تصمیم اساتید و اعضای آتلیه، نام بردن از اشخاص در فعالیتهای آتلیه نجف ممنوع گردیده است. وگرنه شرط ادب و نیز شرط انجام تحقیق صحیح نام بردن از اساتید مشغول در طرح بود

بخش دوم

شناخت بستر طرح

۱-۲ مقدمه

۲-۲ ویژگی های تاریخی

۳-۲ ویژگی های کالبدی

۴-۲ ویژگی های اقتصادی

۵-۲ ویژگی های اجتماعی و رفتاری

۶-۲ ویژگی های محیطی و اقلیمی

۲- شناخت بستر طرح:

۲-۱ مقدمه:

شناخت و بررسی نجف اشرف خصوصا شهر قدیمی نجف به عنوان بستر توسعه حرم مطهر حضرت علی (ع) و تحلیل تاثیرات متقابل آن با طرح توسعه حرم خطوط کلی را در تدوین معیارهای طراحی برای ما روشن خواهد کرد. شناخت صحیح بستر طرح توسعه، گام ما را در مراحل بعدی بر پایه هایی قوی استوار میکند و بدون عبور از این مرحله یقینا مراحل بعد نمی تواند طی شود. در این فصل ویژگی های مختلف نجف اشرف خصوصا نجف قدیم مورد بحث و مذاقه قرار می گیرند، این ویژگی ها عبارتند از: ویژگی های تاریخی، کالبدی، اجتماعی، رفتاری، اقتصادی و اقلیمی، بنابر این ویژگی ها این فصل به بخش های زیر تقسیم میشود:

- ۱- ویژگی های تاریخی: شهر قدیم نجف بیش از هزار سال قدمت دارد^{۱۲}. شناخت تاریخ کهن این شهر و آگاهی از اهم رخدادهای آن در طول زمان ما را به تقویت هویت تاریخی این شهر رهنمون می کند.
- ۲- ویژگی های کالبدی: تقدس بالای شهر نجف و مرکزیت دینی آن باعث شده است تا در طول تاریخ مساجد و مدارس علمیه و عناصر کالبدی مهم دیگری حول حرم مطهر در نجف شکل بگیرد و در طول تاریخ تشیع به حیات خود ادامه دهد که حفظ و احیاء این عناصر کالبدی ارزشمند، پاسداری از هویت کهن این شهر است.
- ۳- ویژگی های اقتصادی: یکی از شرط های توسعه موفق و تحقق پذیری طرح توسعه توجه به ویژگی های اقتصادی مردم محلی نجف و برقراری تعامل مثبت بین رشد و توسعه حرم و اهالی شهر نجف است که باید بدان توجه کافی شود. در این بخش هر چند به صورت بسیار خلاصه اهم مولفه های اقتصادی این شهر بیان میشود.
- ۴- ویژگی های اجتماعی و رفتاری: کالبد طرح توسعه در حقیقت ظرفی است برای رفتارهایی که در آن به وقوع می پیوندد. در حقیقت این کالبد زمانی موفق خواهد بود که با عملکرد واقعی آن همگون باشد. لذا شناخت و بررسی فرهنگ زوار بومی و غیر بومی در این جهت ضرورتی انکار ناپذیر است.
- ۵- ویژگی های محیط طبیعی: در جهت تحقق آسایش اقلیمی زائرین باید محیط طبیعی و اقلیم بستر طراحی به خوبی مطالعه و بررسی شود. شناخت این دسته از ویژگی های بستر توسعه ما را به سمت طراحی پایدار سوق میدهد.

^{۱۲} اصغر، قائدان؛ عتبات عالیات عراق؛ تهران، مشعر، ۱۳۸۵

۲-۲ ویژگی های تاریخی:

۲-۲-۱ اسامی نجف اشرف

در متون تاریخی، اسامی گوناگونی برای نجف ذکر شده است که برخی مشهور بوده و در متون متعدد مشاهده می شوند. از جمله غری یا غریان، مشهد و نجف اشرف و برخی دیگر از شهرت چندانی برخوردار نیستند مانند الطور، الطهر، الجودی، الریوه، بانقیا و اللسان.^{۱۳}

۲-۲-۱-۱ وجه تسمیه نجف اشرف

کلمه نجف از دو واژه عربی «نی» و «جف» تشکیل شده است. نی نام دریاچه ای قدیمی در همان مکان بوده که وسعت زیادی داشته و مشهور به «النی» بوده است.^{۱۴} واژه «جف» هم به معنی خشک و خشک شده است.^{۱۵} این شهر را به سبب آنکه با خشک شدن دریای نی پدیدار گشت «نی جف» نامیده و این اسم به مرور زمان و در زبان محاوره ای به «نجف» تغییر شکل یافته است.^{۱۶}

۲-۲-۲ پیشینه تاریخی شهر نجف اشرف

گرچه در متون تاریخی اشاره ای به نام نجف در طول تاریخ نشده است اما بر اساس برخی روایات و احادیث کشتی نوح در این مکان آرام گرفت. ۱۷ و فرزندان نوح^(ع) در این مکان روزگار گذراندند و پس از زیاد شدن نسل در سراسر جهان پراکنده شدند. همچنین نقل شده است که نجف، منزل حضرت ابراهیم^(ع) بوده است.^{۱۸}

۲-۲-۲-۱ نجف اشرف پس از آشکار شدن قبر مطهر حضرت علی^(ع)

در عصر اسلامی تا زمان عباسی نام چندانی از نجف به چشم نمی خورد.^{۱۹} آشکار شدن قبر مطهر حضرت علی^(ع) نقطه عطف تاریخ نجف به حساب می آید. حضرت علی^(ع) در ۲۱ رمضان سال ۴۰ هجری قمری به شهادت رسیدند. پیکر مطهر حضرت بر اساس وصیت ایشان شبانه از کوفه به مکان کنونی که بعدها نجف نامیده شد، منتقل شده و دفن گردیدند. فرزندان امام، ایشان را مخفیانه دفن کردند تا خوارج و یاران معاویه امکان جسارت به قبر مطهر را نیابند. از

۱۳ - نسرین، احمدیان شالچی و دیگران؛ نجف کانون تشیع؛ مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۳، ص ۴۳

۱۴ - سعاد محمد، ماهر؛ مشهد الامام علی فی النجف و ما به من الهدایا و التحف؛ دارالمعارف، ۱۳۷۵؛ ص ۸۷

۱۵ - محمد، معین؛ فرهنگ فارسی معین، ذیل واژه نجف

۱۶ - جعفر، آل محبوبه؛ ماضی النجف و حاضرها، جلد ۱؛ بیروت، دار الاضواء، ۱۹۸۶؛ ص ۹

۱۷ - اصغر، قائدان؛ عتبات عالیات عراق؛ تهران، مشعر، ۱۳۸۵؛ ص ۲۷

۱۸ - نسرین، احمدیان شالچی و دیگران؛ پیشین؛ ص ۴۶

۱۹ - غلامحسین، مصاحب؛ دائرة المعارف فارسی؛ ج ۲، ص ۳۰۱

مکان قبر امام تنها فرزندان و یاران خاص ایشان با خبر بودند^{۲۰} و به صورت مخفیانه ایشان را زیارت می کردند.

امام سجاد^(ع) و امام محمد باقر^(ع) به صورت پنهانی در دوران بنی مروان به زیارت قبر حضرت می رفتند. امام صادق^(ع) (۸۳-۱۴۸ ه.ق) در عصر بنی عباس بارها از مدینه به عراق رفتند و قبر جدشان حضرت علی^(ع) را زیارت کردند. ایشان هر بار عده ای از اصحاب نزدیک را با خود همراه می ساختند و آنان را به قبر آن حضرت راهنمایی می کردند. سنت زیارت شیعیان از قبر حضرت علی^(ع) از زمان امام صادق^(ع) که مردم را به قبر آن حضرت راهنمایی کردند، هر چند به صورت محدود و مخفیانه رونق گرفت.^{۲۱} به دلیل کینه ای که خلفای اموی نسبت به حضرت علی^(ع) داشتند و از بیم جسارت و توهین نسبت به قبر ایشان، این مکان مقدس بیش از ۹۰ سال برای عموم پنهان ماند. با آشکار شدن مزار امام، شهر نجف مورد استقبال و توجه عمومی قرار گرفت و عمران و آبادانی آن آغاز شد.

۲-۲-۲-۲ رابطه حیره و نجف

در برخی متون تاریخی نام نجف همراه با نام حیره ذکر شده است :

"حیره در سه میلی کوفه و بر نجف واقع است" ^{۲۲}

"حیره در حدود یک فرسخ از کوفه فاصله دارد ... حیره در محلی است که به آن نجف گویند." ^{۲۳}

تاریخ ساخت و ایجاد حیره به فرمانروایی بخت النصر پادشاه معروف بابل بر می گردد. پیش از اسلام، حیره یکی از پایگاههای مسیحیان بوده و آثار و بناهای متعددی در آن وجود داشته است.

این شهر تاریخی در سال ۱۲ ه.ق توسط مسلمانان فتح شد و یکی از پایگاههای مهم مسلمانان گردید.^{۲۴} ولی با احداث کوفه در نزدیکی آن رو به افول نهاد،^{۲۵} تا آنکه در اوایل حکومت معتضد عباسی، اواخر قرن سوم، کاملاً ویران شد و در قرن چهارم اثری از حیره برجای نبود. مورخانی که تاریخ نجف را به قبل از اسلام نسبت می دهند در حقیقت نجف و حیره را یک شهر انگاشته اند.

۲۰ - اصغر، قائدان؛ پیشین؛ ص ۲۷

۲۱ - حسین، پور احمدی؛ فرآیند تحولات مراسم و مواسم شیعه امامیه در شرق عالم اسلامی؛ پایان نامه دکترای تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۳؛ ص ۱۵۰

۲۲ - نسرین، احمدیان شالچی و دیگران؛ پیشین؛ ص ۴۷

۲۳ - همان؛ ص ۴۷

۲۴ - محمد حسین، حرز الدین؛ تاریخ النجف الاشرف، جلد ۲؛ قم، دلیل ما، ۱۳۸۵؛ ص ۵

۲۵ - محمدحسین، رجبی؛ کوفه و نقش آن در قرون نخستین اسلامی؛ تهران، دانشگاه امام حسین، ۱۳۷۸؛ ص ۱۱۱

۲-۲-۳-۳ رابطه کوفه با نجف

کوفه با نجف ارتباطی تنگاتنگ دارد. بخش مهمی از دوران زندگانی حضرت علی (ع) و تاریخ اسلام در کوفه بوده است.

بنابر متون تاریخی کوفه را مسلمانان عرب در صدر اسلام بنیاد نهادند. مورخان سال احداث کوفه را به اختلاف، ۱۵، ۱۷، و ۱۹ ه.ق ذکر کرده اند.^{۲۶} اما با توجه به روایات منقول از ائمه اطهار برخی پیامبران و رسولان الهی در این شهر حضور داشته اند. وجود مقام های برخی پیامبران الهی در مسجد کوفه حکایت از همین مطلب دارد.

هم اکنون کوفه به علت نزدیکی اش با نجف و همچنین برخورداری از اماکن زیارتی پر اهمیت پذیرای زائرین فراوانی در خود است. در حقیقت زائرین حرم مطهر حضرت علی (ع) زمانی از سفر خود را به بازدید و زیارت از مساجد و مقابر مهم کوفه اختصاص می دهند.

۲-۲-۳ رخدادهای تاریخی نجف اشرف

شهر نجف به سبب وجود مرقد مطهر حضرت علی (ع) شاهد رخدادها و وقایع مهمی درون خود بوده است و تاریخی پر فراز و نشیب داشته است. در ادامه مهم ترین رخدادهای تاریخی این شهر را فهرست وار پی می گیریم^{۲۷}:

۴۰ ه.ق: شهادت حضرت امیر (ع)

۶۱ ه.ق: عبور امام حسین (ع) از نجف در راه کربلا

۱۳۲ ه.ق: آشکار شدن قبر مطهر

۱۷۵ ه.ق: آشکار شدن قبر به روایت دیگر و بنای قبه ای بر آن توسط هارون الرشید

۲۳۶ ه.ق: تخریب مقبره نجف و کربلا توسط متوکل عباسی

۲۶۴ ه.ق: قبر بنایی ندارد و دور آن سنگی بیش نیست.

۲۸۳ ه.ق: بنای قبه و بارگاه بر قبر مطهر توسط محمد بن زید معروف به داعی صغیر، در زمان خلافت

معتضد عباسی

۲۹۳ ه.ق: نجف به تصرف قرمطیان در آمد.

۳۱۷ ه.ق: ابوالهیجاء حمدانی، امیر موصل، به بنای حرم افزود و آن را توسعه داد.

۳۳۴ ه.ق: آل بویه عراق را گرفتند و ۱۲۷ سال در آن حکومت کردند.

۳۳۸ ه.ق: ساخت گنبد سفید برای حرم توسط عمر بن یحیی حاکم کوفه

۳۶۶ ه.ق: عضد الدوله بویه ای بنای عظیمی بر قبر ساخت. این بنا در سال ۷۵۵ آتش گرفت و در

سال ۷۶۰ تعمیر شد.

۳۶۹ ه.ق: کشاندن آب فرات به نجف توسط عضد الدوله به وسیله قنات

۲۶ - همان؛ ص ۹۹

۲۷ - این رویدادها برگرفته از کتاب "تاریخ النجف الاشرف" نوشته محمد حسین حرزالدین جلد دوم و سوم است.

۴۰۰ ه.ق: ساخت دیوار دور حرم

۴۴۸ ه.ق: مهاجرت شیخ طوسی ملقب به شیخ الطائفه از بغداد به نجف در این سال آغاز تحول علمی این شهر به حساب می آید. از آن تاریخ نجف اشرف قطب علمی جهان تشیع می گردد و از اقصی نقاط جهان تشیع طلاب و علما به نجف می شتابند.

۴۷۹ ه.ق: ملک شاه سلجوقی به زیارت نجف رفت و دستور داد نهر آبی از فرات به نجف کشیدند.

۵۹۰ ه.ق: در پی وقوع زلزله بنای بقعه فرو ریخت.

۷۵۳ ه.ق: قسمت های چوبی دیوار های حرم آتش گرفت.

۷۵۵ ه.ق: بار دیگر حرم مطهر آتش گرفت و از بین رفت.

۷۵۹ ه.ق: ساخت بنایی جدید بر مقام امام علی^(ع) معروف به صافی صفا

۸۵۷ ه.ق: حاکم بصره به نجف و کربلا حمله کرد و آن شهرها را غارت کرد.

۹۱۴ ه.ق: شاه اسماعیل صفوی به نجف رفت و دستور ساخت قناتی را صادر کرد.

۱۰۳۳ ه.ق: شاه عباس صفوی پس از زیارت نجف اشرف اقدامات زیر را انجام داد:

پاکسازی نهری که شاه طهماسب ساخته بود.

تعمیر گنبد.

دستور توسعه حرم (که طی سه سال انجام شد).

قسمتی از رواق عمران بن شاهین تخریب شد و به صحن الحاق گردید تا هندسه صحن کامل شود.

دور شهر دیواری کشیده و پشت آن خندقی حفر کردند.

۱۰۴۲ ه.ق: شاه صفی به زیارت نجف رفت. از اقدامات مهم او:

تجدید بنای گنبد و ایوان

ساخت دارالشفاء، مطبخ، دار الضیافه

حوض و وضوخانه در صحن

احداث نهری از فرات تا نجف در مدت دو ماه و نیم و آبرسانی به شهر

۱۱۵۶ ه.ق: نادر شاه در جنگ با عثمانی به عراق حمله کرد و نجف را هم گرفت. کارهای نادر شاه

عبارتند از:

طلا کردن گنبد و منار و ایوان

ترمیم دیوار دور حرم

ساخت آتشدان از طلا و جواهر در داخل حرم برای عود و بخور

اهدای جواهرات و هدایای بی نظیر به آستان مقدس

۱۱۹۷ ه.ق: به دستور شاه علی مردان خان زند، قبه و صحن مطهر تعمیر شد. سقاخانه واقع در صحن

مرمت شد، چاه های نجف را تمیز کردند، هدایای بسیار قیمتی و چراغدانهای جواهر به حرم هدیه کردند.

۱۲۰۴ ه.ق: ضریح نقره ای توسط آقا محمد خان قاجار به حرم هدیه شد.

۱۲۰۶ ه.ق: در جهت حل مسأله مزاحمت قبور موجود در صحن و راحتی عبور و مرور راهروی زیرزمینی جهت انتقال قبرهای موجود به پایین حفر شد و پس از آن کف صحن مفروش گردید.^{۲۸}

۱۲۱۷ ه.ق: به دستور والی بغداد، از ترس حمله وهابیان، خزانه حرم را خالی کردند و طلا و جواهرات آن را - تا از بین رفتن خطرو به صورت امانت - با بیست شتر به بغداد حمل کردند.

۱۲۲۰ ه.ق: وهابیان آل سعود به نجف حمله کردند، اموال مردم را غارت کرده و به نوامیس آنها بی حرمتی کردند.

۱۲۲۶ ه.ق: ساخت دیوار شهر توسط وزیر فتح علی شاه (صدر اعظم اصفهانی موسس مدرسه صدر) تمام شد. با ساخت این دیوار، یورشهای وهابیان به نجف قطع شد.

۱۲۳۶ ه.ق: تعمیر مناره های حرم و بازسازی منار جنوبی

۱۲۶۱ ه.ق: احداث حوض آب در صحن

۱۲۶۲ ه.ق: تعویض ضریح (ضریح نقره)

۱۲۷۶ ه.ق: تعویض در چوبی باب القبله صحن

۱۲۹۳ ه.ق: خشک شدن بحر نجف (گرچه خشک شدن بحر، قبل از این به صورت تدریجی بوده است).

۱۲۹۸ ه.ق: تعویض ضریح مطهر، این بار ضریح محرابی شکل ساخته شد.

۱۳۰۴ ه.ق: تعمیر مرقد مطهر و صفحات طلای آن

۱۳۰۵ ه.ق: نصب ساعت بر روی باب شرقی کبیر توسط وزیر ناصرالدین شاه

۱۳۵۷ ه.ق: تخریب کامل دیوار شهر و شروع توسعه نجف جدید

۱۴۰۰ ه.ق: روی کار آمدن صدام، تلاشهای جدی در محو آثار ایرانی در عتبات، جدا کردن کتیبه گریو گنبد و تغییر تاریخ برخی کتیبه ها در حرم مطهر، تخریب تکیه بکتاشیه و احداث مضیف حرم به جای آن

۱۴۱۰ ه.ق: انتفاضه شعبانیه شیعیان عراق و ورود ارتش عراق به نجف اشرف پس از ۱۷ روز مقاومت شهر، غارت کتابخانه ها و مدارس و خانه ها و به یغما بردن نسخ خطی بسیار، حمله به حرم مطهر از جانب باب سوق الکبیر و تخریب بخشهایی از سر در، اصابت خمپاره به گنبد مطهر و جدا کردن کتیبه های نستعلیق ایوان طلا و کتیبه طلای سر در باب سوق الکبیر، تخریب کامل مقام امام زین العابدین

۱۴۱۲ ه.ق: تخریب نیمی از محله العماره، غربی حرم مطهر، توسط حکومت صدام

۱۴۲۴ ه.ق: سقوط حکومت صدام

۱۴۲۵ ه.ق: جنگ بین نیروهای آمریکایی و جیش المهدی، وارد شدن خسارات جدی به قبرستان وادی السلام و تخریب بافت شهری اطراف حرم

۱۴۲۶ ه.ق: تخریب مسجد بالاسر و شروع به احداث مسجدی جدید در آن مکان

^{۲۸} - نسرین، احمدیان شالچی و دیگران؛ پیشین؛ ص ۸۷.

۲-۲-۴ نتایج حاصل از بررسی ویژگی های تاریخی

- به دلیل کینه ای که خلفای اموی نسبت به حضرت علی^(ع) داشتند و از بیم جسارت و توهین نسبت به قبر ایشان، این مکان مقدس بیش از ۹۰ سال برای عموم پنهان ماند. نمایاندن این واقعه تاریخی به زوار، مستند کردن تاریخ مظلومیت آل محمد حتی در دوران خلافت ظاهری آن بزرگواران است .

- آشکار شدن قبر مطهر حضرت علی^(ع) نقطه عطف تاریخ نجف به حساب می آید.

- شهر نجف از قدیمی ترین شهر های اسلامی است. نجف، کانون مذهب تشیع است و سالهای سال مرکز علمی برای رشد و توسعه علوم اسلامی و تربیت علمای بزرگ شیعه بوده است . بسیاری از بزرگان دین از جای جای جهان اسلام با این شهر ارتباط داشته اند. بنا بر این با محیطی مواجهیم که هویت تاریخی بسیار قوی دارد و هر اقدامی که در آن صورت می گیرد، برگی از تاریخ بزرگ آن خواهد بود. همین مسئله کار در چنین شهری را بسیار حساس و پر مسئله می کند.

- در طول تاریخ افتخار همه حکومت ها و حاکمان و توانگران، این بوده که بتوانند در جهت آبادانی و عمران حرم مطهر امیرالمومنین^(ع) اقداماتی صورت دهند. هرکس به فراخور حال خود خدمتی به حضرت نموده است و امروزه نیز اگر فرصتی برای خدمت در بارگاه مطهر مولای متقیان برای کسی دست دهد، باید با تمام توان در انجام آن بکوشد.

۲-۳ ویژگی های کالبدی:

شهر قدیمی نجف اشرف که قدمتی بیش از هزار سال دارد متشکل از برخی عناصر و اجزای کالبدی است. از آنجا که شهر قدیمی نجف اشرف بستر توسعه حرم مطهر حضرت علی^(ع) است ، شناخت این عناصر و اجزاء، مقدمه تدوین ضوابط و معیارهای طرح توسعه حرم مطهر است.

این عناصر عبارتند از :

۱- حرم مطهر حضرت علی^(ع)

۲- بارو و حصار شهر که اکنون اثری از آن بر جای نیست.

۳- محلات نجف اشرف

۴- مساجد نجف اشرف

۵- مدارس علمیه

۶- قبرستان وادی السلام

۷- مقابر

در ادامه به شرح آنها خواهیم پرداخت :